

ri ihtiva eden eser, müellifin *Müsnedü's-Şeyhayn* adlı kitabının Hz. Ömer'in rivayetlerini içine alan kısmı olmalıdır (nşr. Abdülmu'tî Emîn Kal'acı, I-II, Dimaşk-Kahire 1411/1991; Mansûre 1412/1992). 4. *Tuhfetü't-tâlib bi-ma'rifeti ehadîsi Muhtaşari İbnü'l-Hâcib*. İbnü'l-Hâcib'in *Muhtaşarü'l-müntekâ* adlı eserindeki hadislerin tahrîci olup Abdülganî b. Humeyd b. Mahmûd el-Kübeysî tarafından neşredilmiştir (Mekke 1406/1986). 5. *Tahrîcü ehadîsi edilleti't-Tenbîh*. Ebû İshak eş-Şirâzî'nin Şâfiî fıkhiına dair muhtasar eserindeki hadislerin tahrîcine dair olan kitabın Muhammed İbrâhîm es-Sâ-merrâî tarafından tahkik edildiği belirtilmektedir (Muhammed ez-Zuhaylî, s. 159). 6. *Ahkâmü's-suğrâ (şagîr) fi'l-hadîs*. Müellif bu adla bir eser yazdığını bizzat ifade etmektedir (Ahmed Muhammed Şâkir, s. 202). 7. *el-Ahkâmü'l-kebir*. Hadis, tefsir ve hac bahsine kadar fikhî konulardan bahseden bir eser olup (*el-Bidâye*, III, 524) İbn Kesîr çeşitli kitaplarında buna atıfta bulunmuştur (Ahmed Muhammed Şâkir, s. 35, 202). 8. *Muhtaşarü'l-Medhal ilâ Kitâbi's-Sünen li'l-Beyhakî*. Müellif, İbnü's-Salâh'ın *Ulûmü'l-hadîs*'ini ihtisar ettiği metotla Beyhakî'nin *el-Medhal*'ini de ihtisar ettiğini belirtmiştir (a.g.e., s. 17-19). 9. *el-Mukaddimât*. Hadis ilimlerine dair olup müellif bu eserine de atıflarda bulunmuştur (a.g.e., s. 17-18, 97, 102). 10. *Şerhu Şahîhi'l-Buhârî* (*el-Bidâye*, III, 3; XI, 33).

D) Fıkıh. 1. *el-İctihâd fî talebi'l-cihâd*. Memlûkler'in Dimaşk nâibi Seyfeddin Mencek'in isteği üzerine Haçlılar'a karşı müslümanları cihada teşvik amacıyla yazılan eserde İbn Teymiyye'nin *es-Siyâsetü's-şer'iyye*'sinden istifade edilmiştir. İlk defa 1347'de (1928) yayımlanan eser daha sonra Abdullah Abdürrahîm Useylân (Riyad 1401/1981, 1402/1982, 1412/1992) ve Muhammed Zeynühüm (Kahire 1413/1993) tarafından neşredilmiştir. 2. *İrşâdü'l-fakih ilâ ma'rifeti edilleti't-Tenbîh* (nşr. Behcet Yûsuf Hamed Ebû't-Tayyib, Beyrut 1416/1996). 3. *Ahkâmü't-Tenbîh*. İbn Kesîr'in ilk eseri olup Ebû İshak eş-Şirâzî'nin *et-Tenbîh*'ine şerh mahiyetinde yazılmıştır. Müellif, bu eserinin hocası Burhâneddin el-Fezârî'nin takdirini kazandığını belirtir (a.g.e., XII, 125). 4. *Kitâbü's-Semâ'î*. Mûsikinin hükmüne dairdir (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1002; İbn Kesîr'in diğer eserleri için bk. *Tuhfetü't-tâlib*, neşredenin girişi, s. 35-37; Abdülmu'tî Emîn Kal'acı, s. 199-216; Muhammed ez-Zuhaylî, s. 150-183).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 3, 524; VII, 18; IX, 97; XI, 33; XII, 124-125; XIII, 155, 164; XIV, 21, 25, 26, 31-34, 46, 120, 126, 127, 131-132, 134, 150, 158, 179, 183, 189-192, 204, 216, 245, 263, 281, 295-296, 312, 314-318, 321; a.mlf., *el-İctihâd fî talebi'l-cihâd* (nşr. Abdullah Abdürrahîm Useylân), Riyad 1402/1982, neşredenin girişi, s. 9-34; a.mlf., *el-Fuşûl fî şireti'r-Resûl* (nşr. Muhammed el-İdû'l-Hatrâvî – Muhyiddin Müstû), Beyrut 1413/1992, neşredenlerin girişi, s. 9-71; a.mlf., *Câmi'u'l-mesânîd ve's-sünen* (nşr. Abdülmelik b. Abdullah b. Dehîş), Mekke 1411/1990, neşredenin girişi, I, 20-34; a.mlf., *Tuhfetü't-tâlib bi-ma'rifeti ehadîsi Muhtaşari İbnü'l-Hâcib* (nşr. Abdülganî b. Humeyd b. Mahmûd el-Kübeysî), Mekke 1406/1986, neşredenin girişi, s. 21-52; Zehebî, *Tezkiretül'l-huffâz*, IV, 1508; İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, III, 85-86; İbn Hacer, *ed-Dürrerü'l-kâmine*, I, 373-374; a.mlf., *İnbâ'u'l-gümûr*, I, 45-47, 400; İbn Tağrîberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, XI, 123-124; a.mlf., *el-Menhelü's-şâfi*, II, 414; Sehâvî, *el-İ'ân bi't-tevbih*, s. 554; Süyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz* (Lecne), s. 523-524; Nuaymî, *ed-Dâris fî târihi'l-medâris* (nşr. Ca'fer el-Hasenî), Dimaşk 1368/1948, I, 36-37; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfesssîn*, I, 111-113; *Keşfü'z-zunûn*, I, 10, 19, 228, 280, 439, 471, 550, 573; II, 1001, 1002, 1005, 1162, 1521, 1840; İbnü'l-İmâd, *Şezerât* (Arnaût), VIII, 397-398; Şevkânî, *el-Bedrü't-tâli*, I, 153; M. Şemseddin [Günaltay], *İslâm'da Tarih ve Müverrihler*, İstanbul 1339-42, s. 339-340; Brockelmann, *GAL*, II, 60-61; *Suppl.*, II, 48-49; a.mlf., "İbn Kesîr", *İA*, V/2, s. 762; *İzâhu'l-meknûn*, II, 194; Abbas el-Azzâvî, *et-Ta'rîf bi'l-mü'errihîn fî 'ahdi'l-Moğol ve't-Türkmân*, Bağdad 1376/1957, I, 196-200; Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâ'isü'l-haşîs*, Kahire 1377/1958, s. 17-19, 35, 97, 102, 202; Donald Presgrave Little, *An Introduction to Mamlûk Historiography*, Wiesbaden 1970, s. 69-73; Selâhaddin el-Müneccid, *Mu'cemü'l-mü'errihîne'd-Dimaşkiyyîn*, Beyrut 1398/1978, s. 203-207; C. Zeydân, *Âdâb*, III, 203; *Ma'a'l-Mektebe*, s. 205-206; J. D. McAuliffe, "Quranic Hermeneutics: The Views of al-Tabarî and Ibn Kathîr", *Approaches to the History of the Interpretation of the Qur'ân* (ed. Andrew Rippin), New York 1988, s. 46-62; Abdülmu'tî Emîn Kal'acı, *Mukaddimetü'l-Câmi'i'l-mesânîd*, Beyrut 1415/1994; Şâkir Mustafa, *et-Târîhu'l-'Arabî ve'l-mü'errihîn*, Beyrut 1993, IV, 83-85; Muhammed ez-Zuhaylî, *İbn Kesîr ed-Dimaşki*, Dimaşk 1415/1995; Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İstanbul 1998, s. 196-198; Henry Laoust, "İbn Kâfir Historien", *Arabica*, II, Leiden 1955, s. 42-88; a.mlf., "İbn Kathîr", *EP* (İng.), III, 817-818; Muhammed Râşid, "İbn Kesîr: hayâtühü ve mü'ellesâtüh", *Mecelletü'l-mecma'i'l-ilmî el-Hindî*, V/1-2, India 1980, s. 241-244; İsmail Cerrahoğlu, "İbn Kesîr ve Tefsîr", *AÜİFD*, XXV (1982), s. 45-69; Ali Eroğlu, "Meâlimü't-tenzil ve Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-azim Tefsirleri Üzerine Bir Mukayese", *EAÜİFD*, IX (1990), s. 280-303; Hülûl Cevdet Feret, "Dirâse mukârene li-mazmûni sene 615 h./1218 m. fî küllin mine'l-kitâbeyni't-tâliyeyn", *Târîhu'l-'Arab ve'l-'âlem*, sy. 150, Beyrut 1415/1994, s. 65-79; Yûsuf Rahîmîlû, "İbn Kesîr", *DMBİ*, IV, 511-514.

ABDÜLKERİM ÖZAYDIN

İBN KEYSÂN

(ابن كيسان)

Ebû'l-Hasen Muhammed b. Ahmed
b. İbrâhîm (Muhammed)
b. Keysân en-Nahvî el-Bağdâdî
(ö. 320/932 [?])

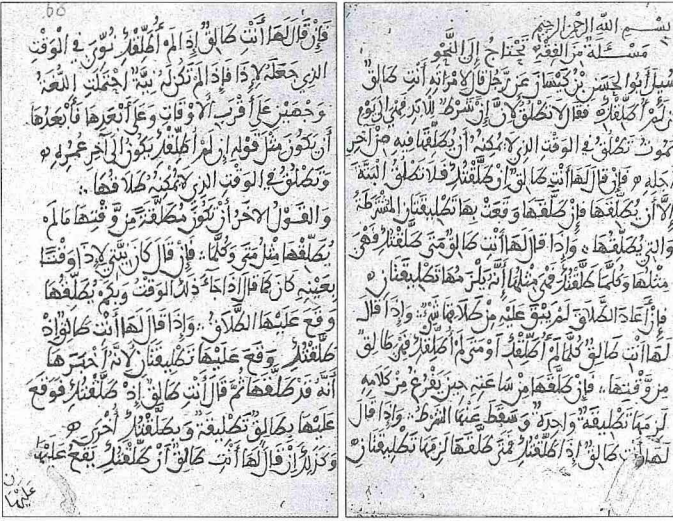
Dil, edebiyat,
tefsir ve hadis âlimi.

Bağdat'ta doğdu ve orada yaşadı. Bazı lehçelerde "hile, ihanet" anlamına gelen Keysân kelimesi kendisinin, babasının veya dedesinin adı ya da lakabıdır. İbnü'n-Nedîm bu kişinin nahiv âlimi olduğunu, ancak dalgınlığından dolayı rivayetlerine pek güvenilmediğini söyler. Aynı vasfı Halîl b. Ahmed, Ebû Ubeyde et-Teymî ve Halîf el-Ahmer'in öğrencisi olan ve Keysân en-Nahvî diye bilinen Horasan asıllı Ebû Süleyman Muarref b. Dehsem (Dehşem / Dirhem) el-Hüceymî için de geçmektedir. İbn Keysân'ın soyunun bu şahsa dayanması, dolayısıyla aslen Horasanlı olması kuvvetle muhtemeldir.

Keskin bir zekâyâ, güçlü bir muhake-me ve hâfızaya sahip olan İbn Keysân, değişik kültürle olan merakı sebebiyle önce Kûfe dil mektebinin öncüsü Sa'leb'in derslerine devam etti. Ondan Kûfe nahvini öğrendikten sonra Basra dil mektebi lideri Müberred'in derslerini takip ederek iki mektebin görüşlerini ve aralarındaki ihtilâflı meseleleri öğrenme imkânı buldu. Bu mekteplerin görüşlerini uzlaştıran şiir râvisi, dil, lugat ve ahbâr âlimi Ebû Amr Bendâr b. Abdülhamîd el-Kerhî el-İsfahânî'den istifade etti (Süyûtî, I, 476).

Hatîb el-Bağdâdî gibi bazı müellifler İbn Keysân'ın vefat tarihini 10 Zilkade 299 (28 Haziran 912) olarak kaydetmişlerdir. Ebû Gâlib el-Mağribî ise Ebû Hayyân et-Tevhîdî ile (ö. 414/1023) Ebû İshak es-Sâbî'nin (ö. 384/994) onun derslerine devam etmelerini ve ondan nakillerde bulunmalarını dikkate alarak 320 (932) yılında öldüğünü söyler. Yâkût er-Rûmî de bu görüşü desteklemektedir (*Mu'cemü'l-üdeba*, XVII, 141).

Eserlerinde nahiv kavramlarının tanımları üzerinde duran, ayrıca hem nahivcilerin hem mantıkçıların tanımlarına yer veren İbn Keysân'ın iyi bir mantık bilgisine sahip olduğu ve kelâm âlimlerinin yöntemlerinden etkilendiği anlaşılmaktadır. İbn Keysân, Sa'leb'in Kûfe ve Basra dil

Ibn Keysân'ın *el-Mesâ'il 'alâ mezhebi'n-nahviyyîn* adlı eserinin "Mes'ele mine'l-fikh tahtâcü ile'n-naḥv" bölümünün ilk iki sayfası (Köprülü Ktp., nr. 1393/8)

mektepleri arasındaki ihtilâflı meselelere dair *İhtilâfî'n-nahviyyîn*'inden sonra yazılan ilk eser olan *Kitâbü'l-Mesâ'il 'alâ mezhebi'n-nahviyyîn mimma'hte-lefe fihi'l-Başriyyûn ve'l-Kûfiyyûn* adlı eserini kaleme almış, bir mektep anlamında Kûfiyyûn tabiri ilk defa onun tarafından kullanılmıştır. Kiraat âlimi Ebû Bekir İbn Mücâhid, İbn Keysân'ın nahiv ilmini Basra ve Kûfe mektebinin önderleri olan Müberred ve Sa'leb'den daha iyi bildiğini söyler (Kemâleddinel-Enbârî, *Nüzhâtü'l-elibbâ*, s. 235). İbn Keysân, Basra mektebinin en büyük ürünü olan *Kitâbü Sibeveyhi*'yi takdir etmekle birlikte kendi zamanına göre dil ve terminoloji bakımından onu yetersiz bulur. Derslerinde her iki mektebin görüşlerine de yer veriyor ve büyük bir dinleyici kitlesi tarafından takip ediliyordu. Ebû Hayyân et-Tevhidî'nin belirttiğine göre mühim ve müşkil meselelerin ele alındığı bu derslerden daha faydalı bir ders olamazdı. Başta Ebû'l-Kâsım ez-Zeccâcî olmak üzere Ebû Bekir el-Askerî, Ebû Bekir eş-Şeybânî gibi birçok talebe yetiştiren İbn Keysân'ın nahiv üzerine çağdaşlarıyla tartışmalar yaptığı bilinmektedir. Müberred ve Sa'leb ile yapmış olduğu tartışmalar öğrencisi Zeccâcî'nin *Mecâlisü'l-ulemâ*'ı ile Ebû Hayyân el-Endelüsî'nin *Tezkiretü'n-nühât*'ı gibi eserlerde yer almaktadır.

İbn Keysân'ın görüşleri, Basra ve Kûfe mektepleri arasında orta bir yol tuttuğu için Bağdat uzlaştırmacı ve seçmecî dil mektebinin ilk temsilcisi sayılan Ahfeş el-Evsat'ın görüşleriyle benzerlik arzeder. Çoğunlukla Kûfe dil mektebinin, bazan

da Basralılar'ın görüşlerini takip etmekle birlikte şâz kıraat ve rivayetlere dayanan şâz kıyasa da yer vererek kendine has bir kıyas yöntemi kullanmıştır.

Biyografi yazarları, Ebû Bekir Muhammed İbn Şukayr ve Ebû Bekir İbnü'l-Hayyât (ö. 320/932) gibi İbn Keysân'ın da nahivde hangi mektebe mensup olduğu konusunda ihtilâf etmişlerdir. Zeccâcî, bu dil âlimlerinden "iki dil mektebini birleştirenler" diye söz ederken (*el-İzâh*, s. 79) Sırrâfî onları "iki mektebi birbirine katanlar" olarak nitelemiş, ancak İbn Keysân'ı Basrî saymıştır (*Aḥbârü'n-nahviyyîne'l-Başriyyîn*, s. 113-114). Brockelmann da bu kanaattedir. Ebû Bekir ez-Zübeydî, İbn Keysân'ı hem Basrî hem Kûfî nisbeleleriyle anmakla birlikte ona Kûfe nahivcilerinin altıncı tabakasında yer vermiştir. Muhammed b. Ahmed el-Ezherî de Zübeydî'ye uyararak İbn Keysân'dan yaptığı rivayetlere, "Kûfiyyûn'dan İbn Keysân der ki" ifadesiyle başlamıştır.

İbn Keysân'ın lugata dair görüşleri başta Ebû Ali el-Kâfî'nin *el-Bârî*'i, Ezherî'nin *Tehzibü'l-lugâ*'sı, Cevherî'nin *eş-Şihâh*'i, İbnü'l-Haddâd el-Vâdîşî'nin *el-Ef'âl*'i, Râdiyyüddin es-Sâgânî'nin *et-Tekmile*'si ile İbn Manzûr'un *Lisânü'l-'Arab*'ı olmak üzere başlıca lugat kitaplarında yer alır. Bunlar arasında i'rab, nahiv, ta'îl ve sarf-la ilgili açıklamaların belli bir ağırlıkta olduğu görülmektedir.

Eserleri. İbn Keysân'ın nahiv, lugat, şiir ve edebiyat, kıraat, tefsir, Kur'an ve hadis ilimlerine dair çok sayıda eser kaleme aldığı belirtilmektedir; ancak bunların pek azı zamanımıza ulaşabilmiştir. 1. *el-*

Muvaffaki fi'n-naḥv. Abbâsî Emîri Mu-vaffak-Billâh için kaleme alınan eser nahiv ve sarfa dair olup Abdülhüseyn el-Fetlî ile Hâşim Tâhâ Şilâş tarafından neşredilmiştir (*el-Mevrid*, IV/2 [Bağdad 1975], s. 103-124). 2. *el-Mesâ'il 'alâ mezhebi'n-nahviyyîn mimma'hte-lefe fihi'l-Başriyyûn ve'l-Kûfiyyûn* (İbnü'n-Nedîm, s. 370; Yâkût, XVII, 139). *Kitâbü İhtilâfî'l-Başriyyîn ve'l-Kûfiyyîn* (İbnü'l-Kıftî, III, 59), *Kitâbü Ma'hte-lefe'l-Başriyyûn ve'l-Kûfiyyûn fih* (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1455) adlarıyla da kaydedilen eserin bazı bölümleri zamanımıza ulaşmıştır ("Mes'ele fi'l-'atf 'alâ 'âmileyne, Mes'eletü 'cevârin' ve 'gavâşin'", [Köprülü Ktp., nr. 1393/7, vr. 58^b-63^b]; "Mes'ele mine'l-fikh tahtâcü ile'n-naḥv" [Köprülü Ktp., nr. 1393/8, vr. 67^b-68^b]). 3. *Şerḥu (s-Seb'ü)'l-tıvâl (i'l-câhiliyyât)*. Berlin Staatsbibliothek'te bulunan nüshada İmru'ülkays, Tarafe, Amr b. Kûlsüm, Antere ve Züheyr'e ait beş muallakanın şerhi mevcuttur. Bunlar kısmen eksik olduğu gibi Lebîd ile Hâris b. Hillize'nin muallakaları bu nüshada mevcut değildir. Ayrıca Antere ve Züheyr'in muallakalarının İbn Keysân tarafından değil Müberred'in öğrencisi ve Sa'leb'in hocası Ebû Ahmed el-Cerîrî tarafından 280'de (893) şerhedilmiş olduğu yazılıdır. Ebû Ca'fer Muhammed b. Nasr b. Gâlib el-Gâlibî'nin bizzat İbn Keysân'dan dinlediği şerh tarihî konuları da ele almakla birlikte dil ağırlıklıdır (Ahlwardt, VI, 513, nr. 7440). Amr b. Kûlsüm muallakasının şerhi *Ibn Kaisân's Kommentar zur Mo'allāqa des 'Amr Ibn Kulṭūm* adıyla Max Schlössinger (München 1902, ayrıca bk. ZA, sy. 16 [1902], s. 15-64) ve *Şerḥu Mu'allākat 'Amr b. Kulṭūm* adıyla Muhammed İbrâhim el-Bennâ (Kahire 1980), *Mu'allakâtü İmru'ülkays* şerhi de "Des Ibn Kaisân Kommentar zur Mu'allāqa des Imru'ülkais" adıyla Fritz Leon Bernstein tarafından (Strasburg 1913, ayrıca ZA, sy. 29 [1914-1915], s. 1-77) yayımlanmıştır. 4. *Telkibü'l-kavâfi ve telkibü harekâtihâ*. *Cürzetü'l-hâtib ve tuḥfetü't-tâlib*'de (nşr. W. Wright, Leiden 1852), *Opuscula Arabica* (Leiden 1859) ve *Mecelletü'l-Câmi'ati'l-Mustasriyye* (nşr. İbrâhim es-Sâmerrâî, sy. 2, Bağdad 1971) dergilerinde neşredilmiştir. 5. (*Kitâbü'l-Mesâ-bih fi tefsiri'l-Kur'ânî'l-'azîm* (*Kitâbü Meşâbih'l-Kitâb*). Dublin (İrlanda) Chester Beatty Library'de bir nüshası bulunan eserin (GAS, I, 48; *El²* [Fr.] *Suppl.*, s. 390) dil ağırlıklı olmayıp âyetlerin fikhî yönden

tefsiri mahiyetinde olması İbn Keysân'a nisbeti konusunda şüphe uyandırmıştır (Arberry, III, 19, nr. 3538). Pellat, bu eserin Şif Vezir Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Ali el-Mağribî'ye (ö. 418/1027) ait olabileceğini ileri sürmektedir (*El² (Fr.) Suppl., s. 390). Eser üzerinde U. Y. İsmâil tarafından *A Critical Edition of al-Mašâbih fi Tafsir al-Qur'ân al-'Azîm Attributed to Ibn Kaysân en-Nahvî* adıyla doktora tezi hazırlanmıştır (1979, Manchester). 6. (*Kitâbü*) *Mešâbihu'l-küttâb* (İbnü'n-Nedîm, s. 370). İbn Kuteybe'nin *Edebü'l-kâtib*'i gibi kompozisyon kurallarına dairdir. Eseri *Mešâbihu'l-Kitâb* olarak kaydetmek suretiyle *Kitâbü Sibeveyhi* ile veya Kur'an'la (kıraat ve tefsir) ilgili görenler de vardır. 7. *el-Farq beyne's-sîn ve's-şâd* Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde bulunan (Koşuşlar, nr. 1096/41, vr. 256^b-257^b) *Fevâ'id ğaribe mülâhhaşa min Kitâbi'l-Farq beyne's-sîn ve's-şâd* başlıklı risâle bu eserden bir parça olmalıdır. 8. *Ğalaṭu Edebî'l-kâtib*. İbn Kuteybe'nin *Edebü'l-kâtib*'inin eleştirisine dairdir. 9. *el-Mühezzef fi'n-naḥv*. Bir nüshası Kahire'de Muhammed Atıyye el-Kehrebâî özel kütüphanesinde bulunmaktadır (bu eserlerin yazma nüshaları için bk. GAS, IX, 159-160).*

İbn Keysân'ın kaynaklarda adı geçen diğer eserleri de şunlardır: *el-Emâlî* (Zec-câcî'nin *İstikâku esmâ'llâh* adlı eserinin kaynaklarındandır); *el-Burhân*; *Haddü* (*Kitâbü*) *'l-Fâ'il ve'l-mef'ûli bih*; *el-Ha-kâ'ik*; (*Kitâbü*) *'s-Şâzânî fi'n-naḥv*; *el-Kâfi fi'n-naḥv*; (*Kitâbü*) *'l-Muhtâr* (fi 'ileli'n-naḥv) [(*Kitâbü*) *'İleli'n-naḥv*] (üç cilt olduğu kaydedilen eser, müellifin Kûfe dil mektebinin görüşlerinin hüccet ve illetlerini beyan ettiği kitabı olmalıdır); *Muhta-şarü'n-naḥv* (*el-Muhtaşar fi'n-naḥv*); *Kitâbü'l-Hicâ* (*ve'l-hat*); (*Kitâbü*) *'l-Lâmât*; (*Kitâbü*) *'l-Maḥşûr ve'l-memdûd*; (*Kitâbü*) *'l-Müzekker ve'l-mü'ennes*; (*Kitâbü*) *'t-Taşârif*; *Me'âni'l-Kur'ân* (*el-'Aşerât*); (*Kitâbü*) *'l-Kırâ'ât*; (*Kitâbü*) *'l-Vakf ve'l-ibtidâ'*; *Ğaribü'l-hadiş*. İbrâhim el-Bennâ *İbn Keysân en-Nahvî*: *hayâtü-hû, âşarühû, ârâ'üh* (Kahire 1395/1975), Ali Mezher el-Yâsirî, *Ebû'l-Hasan b. Keysân: ârâ'ühü'n-naḥviyye* (Bağdad 1399) adıyla birer eser yazmış, Muhammed b. Hammûd ed-Da'cânî de *İbn Keysân en-Nahvî* adıyla yüksek lisans çalışması hazırlamıştır (1398/1978, Câmiatü Ümmi'l-kurâ külliyyetü's-şerâf [Mekke]).

BİBLİYOGRAFYA :

Zec-câcî, *el-İzâh fi 'ileli'n-naḥv* (nşr. Mâzin el-Mübârek), Beyrut 1406/1986, s. 50, 79, 132; a.mlf., *Mecâlisü'l-'ulemâ'* (nşr. Abdüsselâm M. Hârûn), Küveyt 1962, tür.yer.; Ebû't-Tayyib el-Lugavî, *Merâtibü'n-naḥviyyîn* (nşr. M. Ebû'l-Fazl), Kahire 1375/1955, s. 87-88; Sîrâfî, *Aḥbârü'n-naḥviyyîne'l-Başriyyîn* (nşr. M. İbrâhim el-Bennâ), Kahire 1405/1985, s. 113-114; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Şüveymî), s. 173, 227, 369-370, 374; Ebû Hayyân et-Tevhîdî, *el-İmtâ' ve'l-mü'âne* (nşr. Ahmed Emîn - Ahmed ez-Zeyn), Kahire 1373/1953, III, 6; İbn Mis'ar et-Tenûhî, *Târîhu'l-'ulemâ' fi'n-naḥviyyîn* (nşr. Abdülfettâh M. el-Hulv), Cize 1412/1992, s. 51-52; Kemâled-din el-Enbârî, *el-İnşâf fi mesâ'ilil-hilâf beyne'n-naḥviyyîne'l-Başriyyîn ve'l-Küfiyyîn* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire 1389, tür.yer.; a.mlf., *Nüzhetü'l-elibbâ'* (nşr. M. Ebû'l-Fazl), Kahire 1386/1967, s. 64, 69, 235; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdeba'*, XVII, 137-141; İbnü'l-Kiftî, *İn-bâhû'r-ruvât*, III, 57-59; Radî el-Esterâbâdî, *Şer-hu'l-Kâfiye*, İstanbul 1305, tür.yer.; Ebû Hayyân el-Endelüsî, *Tezkiretü'n-nühât* (nşr. Afif Abdurrahman), Beyrut 1406/1986, tür.yer.; a.mlf., *İr-tişâfû'd-ğarab min lisâni'l-'Arab* (nşr. Mustafa Ahmed en-Nemmâs), Kahire 1417/1997, tür.yer.; Zehebi, *A'lâmü'n-nübelâ'*, XVI, 136, 329-330; Safedî, *el-Vâfi*, II, 31-32; Süyûtî, *Hem'u'l-hevâ-mi' şerhu Cem'î'l-cevâmi'*, Kahire 1949, tür.yer.; a.mlf., *Buğyetü'l-vu'ât*, I, 18-19; *Keşfü'z-zu-nûn*, II, 1455; Abdülkadir el-Bağdâdî, *Hizânetü'l-edeb*, tür.yer.; Ahlwardt, *Verzeichnis*, VI, 513, nr. 7440; Brockelmann, *GAL*, I, 110; *Suppl.*, I, 171; Hâlid el-Ezherî, *et-Taşriḥ 'ale't-Tavzih*, Kahire 1954, tür.yer.; A. J. Arberry, *The Chester Beatty Library A Hand List of the Arabic Manuscripts*, Dublin 1958, III, 19, nr. 3538; Sezgin, *GAS*, I, 48; IX, 158-160; Şevki Dayf, *el-Medârisü'n-naḥviyye*, Kahire 1968, s. 246-251; Ebû Bekir ez-Zübeydî, *Tabakâtü'n-naḥviyyîn ve'l-lugaviyyîn* (nşr. M. Ebû'l-Fazl), Kahire 1392/1973, s. 153; Saïd el-Efgânî, *Min Târîhi'n-naḥv*, Beyrut 1398/1978, s. 91, 94; Ali Mezher el-Yâsirî, *Ebû'l-Hasan b. Keysân: ârâ'ühü'n-naḥviyye*, Bağdad 1399, tür.yer.; Abdülkerîm Cevâd Kâzım ez-Zebîdî, *Dirâse naḥviyye*, Cidde 1403/1983, s. 176; Mahmûd Hüseyin, *el-Medresetü'l-Bağdâdiyye*, Beyrut 1407/1986, tür.yer.; Muhtâr Ahmed Deyre, *Dirâse fi'n-naḥvü'l-Kûfi*, Beyrut 1411/1991, tür.yer.; H. Fleisch, "İbn Kaysân", *El² (Fr.)*, III, 844; Ch. Pellat, "İbn Kaysân", *a.e. Suppl.*, s. 389-390.

İSMÂİL DURMUŞ

İBN KİLLİS

(ابن كلس)

Ebû'l-Ferec Ya'kûb

b. Yûsuf b. İbrâhîm

b. Hârûn b. Dâvûd b. Killis

(ö. 380/991)

Yahudi asıllı Fâtımî veziri.

318'de (930) Bağdat'ta doğdu. Kaynaklarda Hz. Hârûn'un soyundan geldiğini iddia ettiği, bir rivayette ise ünlü şair Samuel b. Âdiyâ'nın neslinden olduğunu

söylediği nakledilmektedir (İbn Hallikân, VII, 27). Bağdat'ta iyi bir öğrenim gören İbn Killis gençliğinde babasıyla birlikte Suriye'ye gitti. Remle'de yerleşip tüccarlara hesap işlerinde yardımcı olmaya başladı. Fakat bir süre sonra tüccarlardan aldığı malların parasını ödemeyip Mısır'a kaçtı (349/960). Mısır'da bulunduğu sırada İhşîdî Hükümdarı Kâfûr'un (966-968) ileri gelen adamlarıyla tanıştı. Hükümdar onu sarayın imar işleriyle görevlendirdi, ardından Dîvân-ı Hâss'ın başına getirdi. Malî ve idarî konulardaki yeteneği sayesinde Kâfûr'un nezdinde itibarı her geçen gün biraz daha artan İbn Killis'e hâcibler, eşraf ve ileri gelen devlet adamları da saygı göstermeye başladılar. Bir süre sonra diğer divanların idaresi de ona tevdi edildi.

İbn Killis, Kâfûr'un devlet erkânına kendisinden övgüyle söz ettiğini ve, "Müslüman olsaydı onu vezir yapardım" dediğini duyunca müslüman oldu (18 Şâban 356/29 Temmuz 967); bir âlimi de kendine ders vermekle görevlendirdi. Bu durum, Vezir Ebû'l-Fazl Ca'fer b. Furât'ın (İbn Hinzâbe) İbn Killis'i kıskanmasına sebep oldu. Kâfûr'un ölümü üzerine Vezir Ebû'l-Fazl, bütün kâtipler ve divan başkanlarıyla birlikte İbn Killis'i de tevkif etti. Ancak İbn Killis çeşitli hediyeler vererek hapisten kurtulmayı başardı ve ardından gizlice Mağrib'e kaçtı. Burada Fâtımî Halifesi Muiz-Lidînilâh'ın kumandanı Cevher es-Sikillî ile görüşerek Muizz'in hizmetine girdi ve onu Mısır'ı ele geçirmeye teşvik etti. Muiz'den büyük itibar gören İbn Killis devlet işlerini yeniden düzenledi ve divan teşkilâtında görev aldı. Muiz-Lidînilâh, Kahire'ye gelip Cevher'i görevden aldıktan sonra İbn Killis'i çağırıp devlet idaresini yeniden tanzim etmesini istedi; İbn Killis de Mısır'da merkezî bir sistem kurdu (*DîA*, XII, 233). Muiz, Aslûc b. Hasan'la iş birliği yaparak Mısır'da yeni bir vergi sistemi kurmasını da emretti. Bunun üzerine haraç, gümrük, cizye ve vakıf kaynaklarını gözden geçirip malî alanda islahat yaptılar. Bu sayede devletin gelirlerinde büyük bir artış sağlandı.

Fâtımîler'in Mısır'ı ele geçirmesi sırasında (358/969) İbn Killis'in Muiz-Lidînilâh tarafından vezir tayin edildiği ve onun Mısır'daki ilk Fâtımî veziri olduğu rivayet edilir (İbn Hallikân, VII, 29). Nüfuzu Halife Azîz-Billâh döneminde zirveye ulaşan İbn Killis'in yıllık geliri 100.000 dinardı. Bu dönemde kendisine "vezîrül-ecell" unvanı verilen İbn Killis bütün askerî, malî ve idarî divanları kontrolü altına aldı. 373'te